

K PODSTATĚ MODALITY

Již v diskusní poznámce k referátu kolegy Dokulila jsem se pokusil vyložit, že objektivní jazykové kategorie a vůbec jazykové prostředky objektivně platné slouží i k vyjádření představ docela subjektivních, ba i fantastických a mylných. Jazyk slouží poznání, bez jazyka by poznání objektivní reality vůbec nebylo možné, ale jazyk nám nedodává hotové poznatky, umožňuje jen a usnadňuje činnost, jejímž produktem poznatky jsou. Z toho vyplývají určité důsledky i pro pojetí jazykové modality. I subjektivní modalita je vyjadřována pomocí objektivně platných jazykových prostředků. Určuje-li se jazyková modalita na základě poměru obsahu výpovědi k objektivní realitě, pak je třeba pamatovat na to, že zde k slovu přicházejí spíše určité konvenční představy o objektivní skutečnosti než tato skutečnost sama. I sám jazyk přispívá jistým způsobem k vytváření konvenčních představ o realitě, ovšem zdaleka ne takovým způsobem, jak to vykládá Humboldt a jeho pokračovatelé. Pro určení podstaty jazykové modality má patrně základní význam dichotomie obsah výpovědi — smysl výpovědi, ale smysl výpovědi není dosud sémantiky jednotně pojímán. Jisté je, že kategorie smyslu není přímo závislá na jazykových funkcích podle Bühlerova pojetí (výraz, zobrazení, výzva). Funkce výpovědi (promluvy, textu) jsou vázány na konkrétní situaci, ani smysl však není dán jen tím, co je vyjádřeno přímo pomocí lexikálních a gramatických prostředků. Smysl nebývá těmito prostředky vždy jednoznačně vyjádřen, k jeho specifikaci přispívá pak kontext a situace, takový specifikovaný smysl již splývá s funkčním určením.

Modalita, zvláště pokud ji považujeme za vlastnost jednotek, patří spíše k smyslu promluvy, pokud ovšem tato je modálně homogenní. Díváme-li se na věc takto, nemůžeme dobře souhlasit s názorem, že jazyková modalita je jen záležitost promluvové konkretizace, kterou spoluvytváří kontext a situace. V této věci nemůže být zásadní rozdíl mezi modalitou a jinými jazykovými kategoriemi či prostředky, gramatickými nebo lexikálními. V každém jazyce je mnoho lexikálních prostředků významově nejednoznačných, jejichž sémantickou konkretizaci určuje kontext a situace. Z takových skutečností ještě nutně nevyplývá, že význam lexikálních prostředků je záležitostí promluvové specifikace. Mezi sémantikou však nechybí ani stoupenci tohoto názoru. Patří k nim např. také Wittgenstein v druhém období své filosoficko-lingvistické činnosti. Ve *Filosofických zkoumáních* zastává Wittgenstein názor, že význam slov je dán jejich užíváním. Také Chomsky se svou negací lingvistické taxonomie stojí blízko takovým koncepcím. V teorii jazykových znaků vedou takové názory k negaci principu bilaterálnosti. Přidržíme-li se saussurovského pojetí langue a parole, musíme s větší nebo menší rigorózností zastávat názor, který se dá latinsky formulovat jako obměna Lockovy sensualistické maximy:

nihil est in textu, quod non ante fuerit in lingua. Tato deviza platí ovšem jen v rovině funkční, v rovině jazykové činnosti pojaté synchronně, nikoli v rovině genetické. Jazyk nebyl lidem předem dán, pravidla o užívání jazykových prostředků se rodila přímo z jazykové praxe, nepředcházela ji.

K objasnění rozdílu mezi obsahem a smyslem výpovědi (promluvy, textu) hodí se dobře některé konstrukce sloužící jako ilustrace k lingvistickým teoriím, jež přitom mohou být i docela primitivní. Pro potřeby docela primitivní teorie o zvukové „neleposti“ češtiny byla zkonstruována věta „strč prst skrz krk“. Smysl této věty je tedy ilustrativní, má ukázat určité vlastnosti češtiny (její zálibu v užívání slabičných likvid), a tento smysl nemá nic společného s jasně a jednoznačně vyjádřeným obsahem. Z hlediska metalingvistického smyslu je také úplně irrelevantní, že daná věta má podobu imperativní. Pro metajazykovou rovinu je přitom charakteristické, že v ní ztrácí smysl elementární komunikační schéma, jehož hlavními složkami jsou mluvčí, adresát a zpráva.

Podobně tomu bývá i s tzv. gnómičkými větami, jejichž smysl bývá zpravidla jasně didaktický, vybízející, po stránce formální to však mohou být stejně dobře věty indikativní jako imperativní. Z hlediska smyslu (a také funkčního určení) není např. žádný podstatný rozdíl mezi gnómou „Ranní ptáče dál doskáče“ a gnómou „Dvakrát měř, jednou řež“. V obou případech jde o rady, o praktické instrukce. První z uvedených gnóm vybízí k píli a pracovitosti, druhá k opatrnosti, ale jen v této je vybízející platnost vyjádřena formou imperativu. Po stránce obsahové mají obě gnómy společné to, že je v nich smysl vyjádřen obrazně. Indikativní forma neoslabuje výzvovou platnost gnómy, spíše ji zesiluje. Gnómičky výpovědi mohou být vázány na určité ideologické tradice (srov. např. gnómu „Lékař léčí, bůh uzdravuje“), ale z toho nevyplývá, že by pro určení jejich smyslu bylo třeba, aby se interpret s touto tradiční ideologií ztotožňoval.

Nezávislost direktivní (didaktické, instruktivní) platnosti jazykového projevu na aktualizovaných prostředcích modalitních je evidentní tam, kde jde o projevy komplexní, v nichž se střídají věty po stránce modální různě stavěné. Nejběžnější případy se vyskytují v umělecké literatuře. Dnes je již téměř obecně uznáváno, že základní funkce básnických textů nejsou dány jednotlivými složkami, ale tvoří jejich celostní kvalitu. V epice např. nemají samostatnou didaktickou (politickovýchovnou ap.) platnost výroky a názory jednotlivých postav, ba ani ne výroky a názory vyprávěče či samotného autora. Na druhé straně však nemůže být pochyb o tom, že žádná literárněvědná teorie nemůže jednou provždy stanovit, jakým způsobem má dílo na čtenáře působit, a to tím spíše, že funkční variabilita patří k existenciálnímu modu umění vůbec.